

تمدن اسلامی و تاریخ آموزش

تحلیل تطبیقی

دکتر علی محمد الماسی

دکتر لیدا کاکیا

ویراستاری: گروه علمی رشد

تهران - ۱۴۰۱

بیایید به حقوق دیگران احترام بگذاریم

دوست عزیز، این کتاب حاصل دسترنج چندین ساله نویسنده، مترجم و ناشر آن است. تکثیر و فروش آن به هر شکلی بدون اجازه از پدیدآورندگان کاری غیراخلاقی، غیرقانونی و غیرشرعی، و کسب درآمد از دسترنج دیگران است. این عمل نادرست، موجب رواج بی‌اعتمادی در جامعه و بروز پیامدهای ناگوار در زندگی و ایجاد محیطی ناسالم برای خود و فرزندانمان می‌شود.

www.ketab.ir

الماسی، علی محمد، ۱۳۱۷

تمدن اسلامی و تاریخ آموزش: تحلیل تطبیقی / نویسندگان علی محمد الماسی، لیدا کاکیا؛ ویراستاری گروه علمی رشد.

مشخصات نشر: تهران: جوانه رشد ۱۴۰۱

مشخصات ظاهری: ۳۳۶ ص. مصور، جدول، عکس

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۵۷۹۲-۰۰-۵

وضعیت فهرست نویسی: فیا

یادداشت: کتابنامه

یادداشت: واژه‌نامه

عنوان دیگر: با تأکید بر سخنان دانشمندان جهان درباره فرهنگ و تمدن اسلامی.

موضوع: تمدن اسلامی -- تاریخ (Islamic civilization -- History)

موضوع: آموزش و پرورش -- کشورهای اسلامی -- تاریخ (Education -- Islamic countries -- History)

موضوع: اسلام و علوم (Islam and science) شناسه افزوده: کاکیا، لیدا، ۱۳۴۹

شناسه افزوده: انتشارات رشد، گروه علمی رده‌بندی کنگره: DS ۳۶/۸۵

رده‌بندی دیویی: ۹۰۹/۰۹۷۶۷۱ شماره کتابشناسی ملی: ۸۷۳۸۲۳۸

تمدن اسلامی و تاریخ آموزش

تحلیل تطبیقی

دکتر علی محمد الماسی - دکتر لیدا کاکیا

ویراستاری: گروه علمی رشد

چاپ اول: بهار ۱۴۰۱ - شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

چاپ و صحافی: آرمانسا

© کلیه حقوق چاپ و نشر این اثر برای انتشارات جوانه رشد محفوظ است.

هرگونه استفاده تجاری و تکثیر و انتشار و بازنویسی این اثر یا قسمتی از آن به هر شیوه‌ای از جمله زیراکس، فتوکپی، کتاب الکترونیکی و پی‌دی‌اف، کتاب صوتی، انتشار در سایت‌ها و فضای مجازی، و ضبط و ذخیره در سیستم‌های بازیابی و پخش آن بدون دریافت مجوز قبلی و کتبی از ناشر ممنوع و قابل پیگرد قانونی است. اشاره به مطالب کتاب یا نقل بخش‌هایی از آن برای نقد و بررسی در رسانه‌های چاپی و الکترونیکی و رادیو و تلویزیون با ذکر منبع، بلامانع است.

مرکز نشر و پخش کتاب‌های روان‌شناسی و تربیتی

ساختمان مرکزی: تهران، خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان شهدای ژاندارمری، شماره ۴۱

تلفن: ۶۶۴۰۴۴۰۶

فروشگاه: تهران، میدان انقلاب، روبه‌روی سینما بهمن، خیابان شهید منیری جاوید (اردیبهشت)،

شماره ۷۲ - تلفن: ۶۶۴۱۰۲۶۲ - ۶۶۴۹۸۳۸۶ - ۶۶۴۹۷۱۸۱

تهران - ۱۴۰۱

فهرست مطالب

www.ketab.ir

پیشگفتار ۹

مقدمه ۱۹

بخش نخست: بنیان‌های نخستین

مقدمه ۳۵

فصل اول: قرآن و علم ۴۳

فصل دوم: علم و ائمه (ع) ۴۷

فصل سوم: اصول آیین اسلام ۵۹

اصل اول: ارتباط انسان با خدا ۶۰

اصل دوم: برابری ۶۱

اصل سوم: علم و مشورت ۶۲

۶۳	 اصل چهارم: رستگاری
۶۴	 اصل پنجم: علم و عقل
۶۵	 اصل ششم: اسلام و توسعه
۶۷	 اصل هفتم: علم سنت الهی
۶۹	 اصل هشتم: علم و انسان
۷۱	 اصل نهم: علم و تساهل
۷۲	 اصل دهم: تجربه‌ها و چشم‌اندازهای جدید
۷۴	 اصل یازدهم: علم و تعالی آدمی
۷۵	 اصل دوازدهم: علم و آزادی

بخش دوم: اسلام و توسعه معرفت

۸۱	 مقدمه
۸۷	 فصل چهارم: مقایسه آرای تربیتی مربیان مسلمان با مربیان غربی
۹۱	 مقایسه اجمالی زندگی فارابی، ابن سینا، غزالی با لاک، روسو و دیویی
۹۵	 مطالعه تطبیقی مختصر دیدگاه‌های تربیتی فارابی و ابوعلی سینا و غزالی با لاک و روسو و دیویی
۱۰۱	 فصل پنجم: علوم انسانی
۱۰۱	 زبان و ادبیات
۱۰۵	 علم و هنر ترجمه
۱۱۳	 روان‌شناسی
۱۱۹	 جامعه‌شناسی
۱۲۱	 علوم اقتصادی
۱۲۵	 فصل ششم: علوم طبیعی
۱۲۵	 دانش پزشکی
۱۳۳	 پیشرفت مسلمانان در جنبه‌های مختلف پزشکی
۱۵۰	 جغرافیا

۱۵۴	زمین‌شناسی.....
۱۵۷	جانورشناسی.....
۱۶۱	فصل هفتم: علوم محض.....
۱۶۱	علم شیمی.....
۱۶۶	فیزیک و مکانیک.....
۱۷۷	ریاضی.....
۱۸۶	نجوم.....
۲۰۱	فصل هشتم: علوم کشاورزی.....
	بخش سوم: نقش مسلمانان در توسعه هنر و صنعت
۲۰۹	مقدمه.....
۲۱۳	فصل نهم: توسعه هنرها.....
۲۱۳	موسیقی.....
۲۱۵	لباس و مد.....
۲۱۷	کاشی‌کاری.....
۲۱۸	منبت‌کاری.....
۲۱۹	شیشه‌سازی.....
۲۲۱	فصل دهم: توسعه صنایع.....
۲۲۱	چاپ و نشر.....
۲۲۲	آسیاب‌سازی.....
۲۲۲	تسلیحات نظامی.....
۲۲۵	کشتی‌سازی.....
۲۲۷	توسعه تجاری با چین.....
۲۲۸	توسعه تجاری با ژاپن.....
	بخش چهارم: زیرساخت‌های توسعه علم
۲۳۱	مقدمه.....

۲۴۷	فصل یازدهم: اهمیت نگارش و کتابت در اسلام.....
۲۴۸	جایگاه کتاب و کتاب‌خوانی.....
۲۵۰	نخستین کتابخانه‌های جهان اسلام.....
۲۵۱	رونق کتابخانه‌سازی.....
۲۵۳	انواع کتابخانه در جهان اسلام.....
۲۵۸	ابزار و وسایل کتابت در دوره اسلامی.....
۲۵۸	شیوه‌های تهیه کتاب.....
۲۵۹	چگونگی اداره کتابخانه‌ها و نحوه درآمد و مخارج آن‌ها.....
۲۵۹	تجهیزات کتابخانه‌های مسلمانان.....
۲۶۵	وضع مالی کتابخانه.....
۲۶۵	کتابخانه‌های ایران اسلامی.....
۲۶۷	هنر اسلامی در خدمت فرهنگ کتاب‌خوانی.....
۲۶۸	تداوم یک فرهنگ.....
۲۷۱	فصل دوازدهم: مدارس.....
۲۷۵	آموزش در مساجد.....
۲۷۸	تمایز مسجد و مدرسه در گذشته.....
۲۸۱	فصل سیزدهم: دانشگاه‌ها.....
۲۸۲	آکادمی‌ها (بیت‌الحکمه و دارالعلم).....
۲۸۲	بیت‌الحکمه و دارالعلم.....
۲۸۴	دانشکده‌های پزشکی (بیمارستان‌ها و مدارس طب).....
۲۸۴	بیمارستان‌ها.....
۲۸۶	مدارس طب نظری.....
۲۸۶	کتاب‌های طبی دانشمندان مسلمان.....
۲۹۱	واژه‌نامه.....
۳۱۵	منابع.....

آموزش و پرورش همواره از دغدغه‌های اصلی بشر بوده است. پیشرفت‌های مادی انسان اقتضا می‌نماید که امروزه نظام‌های آموزشی به گردونه رقابت میان ملت‌ها و دولت‌ها وارد شوند؛ به طوری که اکنون به آن‌ها همچون ابزاری در روند توسعه و رفاه اقتصادی نگریسته می‌شود. به همین دلیل، مقایسه و تطبیق وضعیت نظام آموزشی و درجه توفیق و شکست آن به حساسیتی همگانی تبدیل شده است. این مقایسه در کشورهای مختلف جهان متأثر از دو رویکرد کلی است، نخست رویکرد تاریخی که به جوامعی مربوط است که از پشته‌های قوی سنت و سابقه طولانی فرهنگ و تمدن برخوردار هستند؛ دوم رویکردی تجربی که بیشتر جوامعی از آن استفاده می‌کنند که سابقه فرهنگی چندان طولانی ندارند یا از لایه‌لای

فراز و فرودهای تاریخ گذشته خود تجربه گران بهایی نمی یابند. البته باید اضافه کرد که می توان از رویکرد ترکیبی نیز نام برد که تلفیقی از دو رویکرد پیشین است.

در رویکرد تاریخی مصلحان اجتماعی، سیاست گذاران، برنامه ریزان و دست اندرکاران نظام آموزشی، همواره وضع فعلی را با گذشته درخشان و پر از موفقیت جامعه و سنت برجای مانده از پدران مقایسه می کنند و از آن درس های ارزنده ای برای تحلیل موفقیت ها و شکست ها و عبور از بحران ها ارائه می کنند. رویکرد تاریخی در حوزه آموزش و پرورش، ایجاد و گسترش رشته ای به نام «فلسفه و تاریخ آموزش و پرورش» را در نظام آموزش عالی رقم زده است. این معرفت میان رشته ای، ترکیبی از سه حوزه فلسفه، تاریخ و علوم تربیتی است. دانشمندان علوم تربیتی تلاش می کنند با کمک این رشته دریابند که «تاریخ تعلیم و تربیت» چگونه می تواند در حل بحران های امروزی کارگشا باشد. در میان ملت های پیشرفته، بریتانیا را می توان جزء این گروه دانست. انگلیسی ها، ولزی ها، اسکاتلندی ها و ایرلندی ها هر یک، با عنایت به سابقه تاریخ طولانی خود، پیوسته وضع نظام آموزشی خود را به نظاره می نشینند و با گذشته مقایسه می کنند.

در رویکرد تجربی، دست اندرکاران نظام های آموزشی بهایی برای «تاریخ تعلیم و تربیت» قائل نیستند. شاید پیشینه کوتاه تاریخی یا نبود پیشینه فرهنگی و تمدنی بر اتخاذ این رویکرد مؤثر باشد؛ برای نمونه، از چشم اندازی تاریخی، مردمان آمریکا، کانادا، استرالیا و نیوزیلند از تاریخ و فرهنگ و تمدن طولانی برخوردار نیستند؛ به همین دلیل، از لابه لای صفحات تاریخ خویش گوهرهای گران بهایی برای درس آموزی نمی یابند. بدین سان دست اندرکاران آموزشی آن کشورها بیش از آنکه به تاریخ تکیه کنند، گوشه چشمی به آموختن تجربه نظام های آموزشی موفق در دیگر جوامع دارند.

در این میان راه دیگری نیز وجود دارد. رویکرد ترکیبی بیش از دو رویکرد پیشین با واقعیت‌های جاری زندگی در قرن بیست و یکم منطبق است. در این رویکرد که بیشتر کشورهای دنیا آن را پذیرفته‌اند متخصصان آموزش و پرورش تطبیقی در تحلیل وضع موجود نظام‌های آموزشی و علل موفقیت و شکست آن‌ها، خود را هم‌زمان نیازمند توجه به تاریخ گذشته هر ملت و وضع اکنون آن می‌بینند. برای نمونه، گاهی موفقیت ژاپن و نظام آموزشی آن را به‌ویژه به گذشته تاریخ تمدنی این ملت نسبت داده و بر تأثیر عوامل تاریخی همچون مذهب و فرهنگ تأکید فراوان می‌کنند و گاهی دیگر ویژگی‌های شخصیتی مردمان امروزی ژاپن را پررنگ جلوه می‌دهند. در این میان وضعیت ایران، مبین پشتیبانی از رویکرد ترکیبی در تحلیل وضع فعلی نظام آموزشی است.

ایران از یک سو، با سابقه تاریخی طولانی خویش فرصت گران‌بهایی را برای متخصصان تعلیم و تربیت، مدیران، معلمان و والدین فراهم کرده است تا بتوانند از این دریا گوهرهای فراوان صید کنند. هر یک از این گوهرها در پیشبرد وضع فعلی نظام آموزشی به سمت مطلوب و حل مشکلات موجود آن به‌راستی به کار می‌آیند. تاریخ آموزش و پرورش پیش و پس از اسلام در ایران، با وجود گذشت قرن‌ها، هنوز طراوت خود را از دست نداده است. گویا زرتشت همین دیروز بود که گفت «به بهترین سخنان گوش فرا دهید و آن را باندیشه روشن بسنجید»^۱ و ندای علی (ع) هنوز به گوش جان می‌رسد که «الحکمة ضالة المؤمن»^۲. سیاست، آموزش را در فضای نژاد و طبقه می‌پسندید و اسلام، با نفی آن، به علم مجال تنفس داد. همچنین

۱. گاتاها، یسنای ۳۰، بند ۲ به نقل از عبدالحمید رضوی (۱۳۸۴)، نگاهی به تعلیم و تربیت از دیدگاه زرتشت، مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز، ۲۲(۴)، ۱۶۹-۱۷۸

۲. حکمت گمشده مؤمن است. نهج‌البلاغه، حکمت ۸۰

اگرچه اکنون اثری از جندی شاپور نیست، درس بزرگ این دانشگاه به همه دست‌اندرکاران تعلیم و تربیت ایران در همه اعصار رسید که علم در قالب خشک تعصب نمی‌گنجد و به سمت وسویی پرواز می‌کند که مجال چند و چون داشته باشد. درست است که دیگر از نظامیه‌ها اثری باقی نمانده است، پیام آن‌ها هنوز کارا و گره‌گشاست (کسای، ۱۳۷۴). می‌توان از وقف، سنت حسنه جاریه‌ای ساخت تا معلم گرفتار غم نان و آب نباشد. تاریخ ایران هنوز درس‌های بسیاری برای گفتن دارد تا بسیاری از پیچیدگی‌های موجود در رابطه معلم و متعلم، مدیر و معلم، مدرسه با والدین و مدرسه با جامعه را حل و فصل کند. این کتاب یادآور این تاریخ پر از مروارید و گوهر است؛ نه گذشته‌ای که حظ همراه با غرور ایجاد کند، بلکه عبرتی که خاطر برانگیزد و محرکی شود برای طرح این پرسش که چرا پدران ما توانستند تمدنی ایجاد کنند، ولی ما، درمانده، زانو در بغل گرفته‌ایم. آیا اصول حاکم بر آن موفقیت‌ها چیزی جز احترام به علم، قدر معلم، درک دانشمند، بذل مال و پرواز اندیشه بود.

از سوی دیگر نمی‌توان و نباید به‌صرف توجه به تاریخ، از توجه به ضرورت‌های نوین جامعه بشری و رابطه تنگاتنگ نظام آموزشی با دیگر نظام‌های اجتماعی چشم‌پوشی کرد. آشکار است که تجربه‌های تاریخ آموزش و پرورش ایران با وضع امروزی ما هیچ تعارضی ندارد. تجربه تاریخی ما همیشه مبین فراز و اوج نبوده است بلکه سقوط و نشیب را نیز باید لحاظ کرد. با وجود ارج نهادن به تاریخ و گذشته، واقعیت این است که انسان امروزی دیگر در زمانه پدران خود زندگی نمی‌کند و فرصت‌ها، امکانات، چالش‌ها و بحران‌هایش تغییر کرده‌اند. نظام آموزشی معلمی می‌طلبد که این تغییرها را درک کند. شاگردان امروزی شاید در مدارس بسته تجربه‌های تلخ زندگی‌های پدران خویش را در این سرزمین تجربه کنند؛ تاریخ شاید مدام تکرار شود، اما بدبختی به ناچار و همیشه برای همه

نسل‌ها یکسان نیست؛ به همین دلیل رقابت‌ها، هم در سطح خرد و فردی و هم در سطح کلان، خردکننده‌تر شده است. در گذشته فقط افراد تحقیر می‌شدند و شکاف مال‌ومنال وجود داشت اما، امروزه ملت‌ها در معرض قضاوت و ارزیابی قرار دارند و شکاف دانش نیز به وجود آمده است. به همین دلیل، ملت‌ها و دولت‌های آگاه نه خود را بی‌نیاز از عبرت‌آموزی از گذشته و نیاکان خویش می‌بینند، نه سر در لاک خود می‌برند و به گام‌های بلند ملت‌های دیگر به سوی رفاه و خوشبختی بی‌توجه می‌مانند. انسان‌ها دو بار عمر نمی‌کنند؛ این هدیه الهی باید با عزت، شرف، آزادی، رفاه، سعادت و خوشبختی همراه باشد. همه نهادهای اجتماعی رسالتی جز تحقق این هدف ندارند؛ نظام آموزشی در رأس این نهادها قرار دارد. حیف است که به علت رنجوری این نظام، انسان‌های جامعه عمر گران‌بها را در غم و حسرت آرزوهای بر باد رفته سپری کنند.

رویکردهای تاریخی در مطالعات تطبیقی

این کتاب به رویکرد تاریخی در تاریخ آموزش و پرورش در کشورهای مسلمان می‌پردازد. پرسش اصلی این است که چرا پژوهش‌های تاریخی در این حوزه ارزشمند هستند. برای پاسخ به این پرسش لازم است جایگاه پژوهش‌های تاریخی در حوزه مطالعات آموزش و پرورش برای خوانندگان فرهیخته توضیح داده شود. در واقع از اواخر قرن بیستم فراخوان بازشناسی و خلق مجدد و «بازسازی مفهومی» (Re-Conceptualisation) درباره رویکردهای تاریخی در حوزه آموزش و پرورش در همه جا طنین‌انداز شد. این بار و در پی مفهوم‌سازی بیانگر درک این موضوع در سراسر جهان، بهتر است ریشه‌های آموزش و پرورش را با تحلیل‌های تاریخی و فرهنگی دوباره شناسایی کنیم (کوی^۱، ۱۹۸۱). در این راستا کاوامیاس، یکی از

پژوهشگران مشهور، معتقد است که با فراخوانی میراث تاریخی می‌توان به ایجاد مفاهیم و تفکرات انتزاعی و حتی نظریه‌هایی پرداخت که کم‌وبیش بتوانند در مقایسه و توضیح و تفسیر پدیده‌های تاریخی به ما یاری رسانند (کزامیاس^۱، ۲۰۰۱).

کاوئین^۲ (۲۰۰۰)، با پافشاری کمتر بر نقش پژوهش‌های تاریخی، معتقد است که برخی از افراد ممکن است از آموزش و پرورش تطبیقی گذشته در برابر آموزش و پرورش تطبیقی آینده سخن به میان آورند، در حالی که نوعی گفت‌و شنود میان این دو برقرار است؛ به همین دلیل، او استفاده از واژه «آموزش و پرورش‌های تطبیقی» (Comparative Educations) را بر «آموزش و پرورش تطبیقی» (Comparative Education) ترجیح می‌دهد تا پیوستگی زمانی این مطالعات را به نمایش گذارد. با عنایت به این نظر، کاوئین رشته آموزش و پرورش تطبیقی را با رشته تاریخ آموزش و پرورش به هم وابسته و دارای اشتراک می‌داند؛ زیرا مطالعات تاریخی آموزش و پرورش «ایده‌های واحد» (Unit Ideas) را بر اساس مفهوم زمان برای پژوهش‌های تطبیقی فراهم می‌کند. همچنین او اعتقاد دارد که هر دو رشته، به واژه زمان به شیوه متفاوتی از اندیشه‌ورزی توجه می‌کنند و از مفاهیم متعدد آن بهره می‌برند.

تاریخ آموزش و پرورش

به یک معنا می‌توان تاریخ را موضوعی تطبیقی دانست. پیوستگی گریزناپذیر تاریخ با زمان و گاه‌شناسی و تسلسل و تغییر تا اندازه‌ای وابستگی به مقایسه و تطبیق را در پی دارد. به هر حال برخی از رخدادهای تاریخی جنبه تطبیقی دارند و بیشتر به تغییرات زمانی و دوره‌ای استناد

می کنند. بسیاری از متخصصان تاریخ با این نگرش کازامیاس موافق هستند که می گوید در اغلب موارد مورخان و متخصصان تاریخ برای خود جایگاهی نظری قائل هستند (کازامیاس، ۲۰۰۱)؛ البته پاره ای از آنان نیز خود را افرادی انتخابگر توصیف می کنند که برحسب موضوع پژوهشی مورد علاقه، از ساخت های نظری بهره می برند. به هر حال، هر دو گروه نظریه گرا و انتخاب گرا بنیان های فکری و نظری دارند.

یکی از شیوه هایی که پژوهش ها را به کمک مطالعات تطبیقی و تاریخی آموزش و پرورش می آورد توجه گسترده مورخان به استفاده از شواهد و به ویژه منابع اولیه و از جمله منابع شفاهی است. برای تاریخ دانان، منابع اولیه منابعی هستند که از لحاظ زمانی با پدیده مورد مطالعه هم دوره باشند؛ به همین دلیل، آنچه را که می توان «منابع فراگرد» (Process Sources) نامید، همچون توصیف شاهدان مستقیم، گزارش های لحظه به لحظه رویدادها، مأموریت ها، مکاتبات و مصاحبه های عمیق، در مقایسه با «منابع بازده» (Product Sources)، همچون اقدامات قانونی واقعی و گزارش های پایانی، توجه بیشتری را به خود اختصاص می دهند. به هر حال، با اینکه منابع فراگرد اهمیت دارند، اغلب مورخان معاصر از رویکردهای چندجانبه برای بررسی های ژرف تر استفاده می کنند. علاوه بر این، منابع اولیه درواقع نخستین منابع شاهد (Sources of Evidence) بر رویداد هستند که می توانند پاسخ هایی دقیق برای پرسش های آغازین فراهم سازند. پذیرش روش مورد استفاده مورخان در حوزه مطالعات تطبیقی و تاریخی آموزش و پرورش می تواند از ارائه گزارش های توصیفی صرف و جمع آوری انبوهی از اطلاعات کمک کند و در نتیجه بدفهمی های مرسوم در این پژوهش ها را کاهش دهد.

تمایل عالمان تاریخ به بررسی منابع از زاویه های مختلف و همسازی با تفسیرهای احتمالی، همراه با آمادگی آنان برای بهره گیری از منابع متفاوت،

به طور مشخص آنان را تشویق می کند تا به آسانی وجود علل گوناگون و تفسیرهای چندبعدی از پدیده ها را بپذیرند. با توجه به این دلایل است که داوری های تاریخی آزمایشی اند و عالمان تاریخ اهل منطق و استدلال هستند. چنین صفاتی منجر می شود که برخی از پژوهشگران آموزش و پرورش تطبیقی به بررسی امور از منظری تاریخی علاقه مند شوند و خود را با روندهای حاکم بر پژوهش های تاریخی همساز کنند (معدن دار آرانی، ۲۰۰۳). درک توانمندی پژوهش های تطبیقی در بهره گیری از سایر علوم و حوزه های نظری و ابزارهای روش شناختی را می توان با یادآوری عبارت سدلر^۱، با عنوان «اهمیت امور خارج از مدرسه» (Importance of the things outside school)، برای پژوهشگران تطبیقی تاریخ آموزش و پرورش یادآوری کرد (سدلر، ۱۹۰۰)؛ همچنین، این امر توجه پژوهشگران را به حرکت جایگاه زمانی پدیده ها و نقش زمان در تفسیر آنان جلب می کند. به هر روی، در جمع بندی کلی می توان گفت، همچون بسیاری از فعالیت های دیگر، در آموزش و پرورش تطبیقی هدف موضوعیت دارد. هنگامی که هدف از مقایسه، فقط اندازه گیری امور باشد، مقایسه زمان، امری حاشیه ای خواهد بود؛ البته در این حالت نیز تعیین زمان پیشرفت یا پس رفت می تواند در نظر گرفته شود. اما اگر هدف از مقایسه، تعیین و تشخیص دوره های جداگانه توسعه و پیشرفت نظام آموزشی باشد، مقایسه زمانی جزء جدایی ناپذیر فراگرد مورد بررسی خواهد بود. شناسایی اهمیت روزافزون مقایسه های زمانی (یا تاریخی) را می توان در آنچه «مقایسه زمان های مهم» (Comparing of Important Times) می نامند جست و جو کرد. بنابراین، دیدگاه تطبیقی یا تاریخی بیش از همیشه فراهم کننده رویکردی اصلاحی در امور است (نوا و یاریو-مارشل^۲، ۲۰۰۳). به طور کلی،

1. Sadler

2. Nóvoa & Yariv-Mashal

ارزش‌های مثبت تاریخ در شناخت انسان و انسانیت توجه بیش‌ازپیش به محتوا و شیوه‌های باروری حوزه تطبیق در مطالعات آموزش و پرورش مربوط است. فایده بزرگ تاریخ، دلیل نهایی پذیرش اهمیت مقایسه زمان‌ها با یکدیگر در پژوهش‌های تطبیقی در دو حوزه علوم تربیتی و روان‌شناسی است؛ به همین دلیل، در بخش‌های بعدی نشان می‌دهیم چگونه می‌توان با نگاهی تطبیقی یا تاریخی میان تاریخ آموزش و پرورش در کشورهای گوناگون نیز ارتباطی منطقی برقرار کرد.

سخن پایانی

طی سالیان گذشته آثار و نوشته‌های گوناگونی در حوزه تاریخ آموزش و پرورش نگاشته شده است که هر کدام می‌تواند به‌علت گستره وسیع موضوع مورد مطالعه، بخشی از حقایق را پیش روی خوانندگان و مشتاقان قرار دهند. بر این اساس امید بسیار داریم دانشجویان، پژوهشگران، مدیران آموزشی و به‌ویژه معلمان ایران از اطلاعات و تحلیل‌های این کتاب بهره برده و با نگاهی تاریخی و تطبیقی، ابعاد، پیچیدگی‌ها و مسائل نظام آموزش و پرورش فعلی را بررسی کنند.

استادان، مدرسان و دانشجویان می‌توانند از این اثر به‌عنوان کتاب درسی در درس‌های «تاریخ آموزش و پرورش» و «تاریخ تحولات تربیتی» و کمک تحصیلی در برخی از درس‌های رشته‌های علوم تربیتی، مشاوره و روان‌شناسی در دوره‌های کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری استفاده کنند.